

PORTRÉK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TAGJAIRÓL III.

Szerkesztette
HAMZA GÁBOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Társszerkesztő
Deák Péter

Írta

Ádány Tamás, Badó Attila, Békés Ádám, Benke József, Czeti István,
Földi András, Hamza Gábor, Király Miklós, Koi Gyula, Kukorelli István,
Landi Balázs, Pókecz Kovács Attila, Sándor István, Schweitzer Gábor, Szabó Béla,
Szabados Tamás, Szoboszlai-Kiss Katalin, Tóth J. Zoltán, Váczi Péter

ISBN 978 963 664 066 8

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Budafoki út 187–189. A. ép. III. em.
www.akademiai.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2024

© Hamza Gábor, 2024
© Akadémiai Kiadó, 2024

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Kovács Natália
Olvasószerkesztő: Rácz Attila
Nyomdai előkészítés: Mocsonoky Gábor
Fedélterv: Markó Natália
Termékmenedzser: Egri Róbert
Nyomdai munkálatok: Sowa Sp. z o.o.
Megjelent 24,67 (A/5) ív terjedelemben

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Poland

Rudolf von Gneist (1816–1895), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja

Rudolf von Gneist személyében a német közigazgatási jog, és az összehasonlító közigazgatás egyik első mesterét tisztelhetjük. A porosz Rudolf von Gneist 1816. augusztus 13-án született Berlinben. Édesapja, Ernst Andreas Gneist (1777–1845) Berlinben igazságügyi tanácsos, 1821-től az eislebeni Kerületi Bíróság tanácsának tagja, akit 1834-ben már Ascherslebenben találjuk. A porosz tűzoltók előjárójaként tevékenykedett, illetve katonaként tüzérszázados volt. Asworth arra is utal, hogy Ernst Gneist a berlini Fellebbviteli Bíróság (Kammergericht) tagjaként is eljár. Édesanyja Eleonora Amalie Sophia von Bernhardi (1789–1881) volt, aki rokonságban állott a diplomataként és íróként tevékenykedő Theodor von Bernhardival (1802–1885). A protestáns szülők közös gyermeküknek a Heinrich, Rudolf, Hermann, valamint a Friedrich keresztnéveket adták. Érdekesség, hogy a családfő 1805-ig Gneust alakban viselte nevét, ekkor változtatta Gneistra, vélhetően a jó hangzás, az elegánsabb kiejthetőség miatt.

A fiatal Gneist 1827 és 1833 között végezte elemi iskolai felső tagozatos, illetőleg gimnáziumi tanulmányait Eislebenben. Jogi tanulmányait a Berlini Egyetemen folytatta 1833 és 1836 között. Itt főleg a Történeti Jogi Iskola (Historische Rechtsschule), illetve a Friedrich Carl von Savigny nevével fémjelzett történeti jogtani irány, illetőleg a hegelianus bölcsélet gyakorolt döntő hatást a későbbi jogtudós gondolkodásmódjára. 1839-ben elnyerte „mindkét jogból” (tehát a világi jogból és a kánonjogból) a doktorátust, így doctor utriusque juriszá promoteálták. 1839-ben, azaz alig 23 évesen egyetemi magántanárrá (Privatdozent) habilitálták. Az életmű áttekintésével világossá válik, hogy ezt a szédületes pályát abszolút megérdemelten futotta

be. Az egyetemi évek végeztével, a kor szokásainak megfelelően európai körutat tett, főképp Nagy-Britanniát, Franciaországot és Itáliát utazta be (1842–1844). Ugyanakkor a gyakorlati pálya megpróbáltatásait is bejárta, nem csupán az elméleti jogtudományok elefántcsonttornyában élt. 1841-ben a berlini Fellebbviteli Bíróság (Kammergericht) ülnöke, majd 1847-től egy másik felsőbbbíróság, az Obertribunal fizetés nélküli gyakornoka volt (ezt az állását az 1849-es reakciós idők idején elveszítette).

1844-től a római jog és a Pandekták rendkívüli tanáraként (professzoraként) tért vissza a Berliini Egyetemre. A római jogról írt, a kötelmi jogi formuláris eljárásokról szóló *Die formellen Verträge des neueren römischen Obligationenrechts, in Vergleichung mit den Geschäftsformen des griechischen Rechts* című kötete 1845-ből való. (Ne feledjük, hogy ekkoriban a római [magán] jog hatályos, élő jog volt a Német Nemzet Szent Római Birodalmában.) Gneist összehasonlító vénáját mutatja, hogy a római formulákat az ókori görög bíraskodási keresetformákkal vetette egybe. Igen sikeres oktatónak és elméleti jog művelőnek mondható, hiszen előadásai valamennyi jogterületre kiterjedtek, ám vizsgálódásai során egyre-másra visszatért a bírósági reform kérdéséhez (utalva itt az angol jury-rendszer bevezetésére, illetve a francia kiigazítások eredményeire). Gneist rendes tanári (professzori) kinevezés iránti aspirációit két egyetem is visszautasította (Kiel 1845-ben, Greifswald 1849-ben). Gneist a berlini fakultáson Friedrich Julius Stahl professzor (1802–1861) szellemi ellensúlyának bizonyult, de vélhetően utóbbi rendes tanári pozícióban lévő kollégájával való konfliktusa egyben akadályát képezte előrelépésének. 1845-ben rendkívüli docens lett Berlinben (ez 1851-től évi 200 aranytallér fizetéssel járt). Végül is kevéssel ellenlábasa halála előtt, 1858-tól lehetett csak a Berliini Egyetem rendes tanára. Utóbbi kellemetlenségen azért enyhít valamit, hogy Gneist öt alkalommal volt a Jog- és Államtudományi Kar dékánja, 1872–1873-ban pedig az egyetem rektorává választották. Emellett jelentős volt jogi véleményadó tevékenysége, továbbá 1875 és 1895 között az akkor alapított Porosz Legfelső Közigazgatási Bíróság (Preußisches Oberverwaltungsgericht) tagjai sorába választotta.

Mindemellett nem lehet nem figyelembe venni Gneist politikai szerepvállalását sem. Gneist nemcsak jogtudósként, de a közélet terén is tényező volt. Többször volt Berlin városi tanácsosa (1845–1849 között, illetőleg 1858–1875 között is). 1859 és 1893 között (az 1862-es év kivételével) a porosz parlament jobbközép irányú képviselője volt Florens Bockum-Dolffs (1802–1899) liberális frakciójában. 1870-től a Nemzeti Liberális Párt tagja volt, ahol a kérelmekkel, kérvényekkel foglalkozó bizottságot vezette. 1867 és 1884 között a Reichstag képviselője volt. A politikai életben is fáradhatatlanul tevékenykedett, miképpen a tudományban, itt is a helyi szint, a he-

lyi önkormányzás, a községi ügy állt érdeklődése homlokterében. A politikai hatalomgyakorlást, illetve a nemzeti kérdéseket gyenge lábakon állóknak tartotta ebben az időben. Az egyház világi befolyásának csökkentésére Bismarck által indított „kulturharc” (Kulturkampf) részese volt, de semmiképpen nem volt vallástalan ember, és küzdött a szociáldemokrata befolyás ellen is. Nem lehet ugyanakkor azt állítani, hogy ne lett volna figyelemmel kora társadalmi, szociális problémái iránt.

Kortársai munkáját szerető, ugyanakkor szeretetreméltó és társaságkedvelő emberként írják le, aki jó szónokként tűhegyes érveket volt képes felsorakoztatni. Mind barátai, mind ellenfelei megbecsülését élvezte. Az egyesületi, „egyleti” életben is jelentős szerepet töltött be, számos társadalmi szervezetben vállalt szerepet, a Központi Munkásjóléti Egyesület (Zentralverein für das Wohl der arbeitenden Klassen) elnöke volt. 1872 és 1873 között a Szociálpolitikai Egylet (Verein für Sozialpolitik) elnöki tisztét töltötte be. A Berliini Jogászegylet (Berliner juristische Gesellschaft) tagja volt hosszú időn át. 1868-tól fogva tizenkét alkalommal volt a Német Jogásznapok (Deutsche Juristentage) elnöke. Az Antiszemizmus Elleni Egyesület (Verein zur Abwehr des Antisemitismus) alapítója Heinrich Rickerttel együtt. Számtalan címet, kitüntetést nyert el: 1886-tól volt valóságos belső titkos jogi főtanácsos (Wirklicher Geheimer Oberjustizrat); és 1895-től valóságos titkos tanácsos (Wirklicher Geheimer Rat). Megkapta 1888-ban a legmagasabb porosz állami kitüntetést, a Pour le Mérite-et, ugyanekkor porosz nemességet is kapott Vilmos porosz hercegtől, és államtudományi előadásokat (staatswissenschaftliche Vorträge) is tarthatott. Számos tiszteletbeli doktori címet, külföldi tudományos akadémiai és tudományos társasági tagságot nyert el. 1874. május 28-án a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává (Ehrenmitglied) választották.

Első megjelent, 1853-as nagyobb munkája (*Adel und Ritterschaft in England*) az angol nemesség és lovagi cím kérdéseit vizsgálta, tükröt tartva a porosz junkerréteg (a földbirtokos nemesség) elé (melynek maga is tagja volt), az angol nemeseket és lovagokat a valódi arisztokrácia példajaként mutatva be.

Az összehasonlító közigazgatási jogi kutatások két legkorábbi, 1857-ből származó darabját is hozzá köthetjük, mégpedig az angol közigazgatási (*Das heutige englische Verfassungs- und Verwaltungsrecht I.–II.*) és közszolgálati jog (*Geschichte und heutige Gestalt der Ämter in England*) kérdéseivel kapcsolatosan. Különös érdeklődést mutatott az angol önkormányzati jog (Selbstverwaltung) iránt, melyet *Verwaltung Justiz Rechtsweg. Staatsverwaltung und Selbstverwaltung nach englischen und deutschen Verhältnissen. Mit besonderer Rücksicht auf Verwaltungsreformen und Kreis-Ordnungen in Preussen* című 1869-ben megjelent összehasonlító munkájában mutatott

be. Legfontosabb műve 1867-ben az angol közigazgatási jogot dolgozta fel (*Das Englische Verwaltungsrecht mit Einschluss des Heeres, der Gerichte und der Kirche geschichtlich und systematisch I. Geschichte des englischen Verwaltungsrechts. II. Das heutige englische Verwaltungsrecht*). Jelentékeny az angol alkotmányjogra vonatkozó munkássága, melyet 1882-ben kötetben adott közre (*Englische Verfassungsgeschichte*).

Az *Englisches Verwaltungsrecht* című monográfia – alcímének megfelelően – a hadügyi (katonai) igazgatás, a bírósági igazgatás, valamint az egyházi közigazgatás előadását tűzte ki célul az általános közigazgatás ismertetése mellett. Az első kötet az angol alkotmány- és közigazgatási jog történetét, míg a második kötet a „mai” (vagyis az 1867-es) angol közigazgatási jogot dolgozza fel. A szerző az *Előszó*ban utal rá, hogy munkájában a közigazgatási jogot (Verwaltungsrecht), a helyi önkormányzatiságot (self-government), és a kettő parlament általi összeillesztését (Zusammenfügung beider im Parlament) vizsgálja az angol közjog körében. Jelentősek számára továbbá a szociális reformok kérdései (soziale Reformen).

Otto Stolberg-Wenigerode úgy értékeli, hogy (fentebbiekben említett, főként 1867-ban megjelent) fő műveiben Gneist az angol közigazgatási jogot, és az angol önkormányzatot, önkormányzatiságot (self-government) a kontinentális európai (német és francia) helyzettel vetette egybe. Az európai államtanon (Staatslehre) belül elsőként ismerte fel, hogy Montesquieu figyelmen kívül hagyta a helyi önkormányzatiság szerepét. Lorenz Stein társadalomtanán (Gesellschaftslehre) alapulón fejtette ki hatósági önkormányzati elméletét (obrigkeitliche Selbstverwaltung). Mindkettőre hatott az angol grófsági igazgatási rendszer (Grafschaftsverwaltung) és a békebírói rendszer (Institution der Friedensrichter). A francia és német demokratikus önkormányzat a községek, kerületek és tartományok (Gemeinden, Kreise, und Provinzen) autonómiájára épült. Mindez ellentétben áll az állam és társadalom (Staat und Gesellschaft) elméletével, amely a felső középosztályra és a nemességre (Adel), utóbbi az angol gentryvel állítható párhuzamba.

Munkásságának másik gyűjtőpontja az összehasonlító közigazgatáson (az angol helyi önkormányzatiságon) kívül a jogállamiság kérdése volt. Stolberg-Wenigerode úgy értékeli a kérdést, hogy a jogállamiság fogalmának formális és intézményi alapjait veti meg Rudolf Gneist. Ez volt az első olyan elmélet, mely kifejezésre juttatta a feltételek nélküli ragaszkodást a hatályos, alkalmazandó joghoz (geltendes Recht; applicable law). A porosz hadsereg (Landwehr) körüli vitákban a hadsereget is az önkéntes önkormányzatiság eszméjén keresztül szemlélte. Nézetünk szerint a kor színvonalán állapította meg a közigazgatási jog főbb részterületeit (oktatási igazgatás, honvédelmi igazgatás, helyi önkormányzati igazgatás, igazságügyi igazgatás).

Ugyanígy fontosak a bíráskodással kapcsolatban kifejtett nézetei a rendes bíráskodás és a közjog (alkotmányjog) konfliktusa esetén (azaz dönthet-e a bíró olyan kérdésben, amelyre egy törvény [akár az alkotmánytörvény maga] már választ adott?), melyet önállóan Berlinben, 1863-ban kiadott *Soll der Richter auch über die Frage zu befinden haben, ob ein Gesetz verfassungsmäßig zustandegekommen?* című rövidebb tanulmányában elemzett.

Hasonlóképpen figyelmet érdemel az önálló közigazgatási bíráskodásról való nézeteinek kialakulása. Ezen a területen nem tudott angol mintákra hivatkozni, ezért francia és délnémet párhuzamokra volt figyelemmel. A teljes bírói függetlenség e körben a hatósági önkormányzatiság elméletének részeként merült fel. A laikus bíráskodás is ebbe a körbe tartozik. 1872-ben jött létre a járási és a kerületi szintű közigazgatási bíráskodás, illetve 1875-ben a Legfelső Közigazgatási Bíróság. Gneist e bíróság tagjaként maga is világosan látta, hogy a porosz közigazgatási jog fejlődése nagy mértékben befolyásolta a formálódó közigazgatási bírósági joggyakorlatot.

Említést érdemel, hogy Steinnel együtt az 1889-ben elfogadott japán alkotmány már jó egy évtizeddel korábban, 1875-ben kezdődött előkészítő munkálatai során a porosz alkotmány figyelembevételének célszerűségére mutatott rá.

1895. július 22-én hunyt el szülővárosában, Berlinben. A fenti elemzés, áttekintés alapján megállapíthatjuk, hogy az angol önkormányzatiság, a közigazgatási jog, valamint a közszolgálati jog feltárásával Rudolf von Gneist a német közigazgatás-tudomány kiemelkedő, nemzetközileg is kivételes nagy elismerésnek örvendő alakjává vált.

Koi Gyula

Rudolf von Gneist főbb munkái

Communicatio de recentiore litterarum obligatione. Berlin, Ludwig Oehmig, 1838. 350.; *Die formellen Verträge des neueren römischen Obligationenrechts, in Vergleichung mit den Geschäftsformen des griechischen Rechts.* Berlin, Ludwig Oehmig, 1845. 514.; *Adel und Ritterschaft in England.* Berlin, Ludwig Oehmig, 1853. 103.; *Geschichte und heutige Gestalt der Ämter in England.* Berlin, Julius Springer, 1857. xvi, 723.; *Das heutige englische Verfassungs- und Verwaltungsrecht I.-II.* Berlin, Julius Springer, 1857. xx, 964.; *Soll der Richter auch über die Frage zu befinden haben, ob ein Gesetz verfassungsmäßig zustandegekommen?* Berlin, Deutscher Juristentag, 1863. 32.; *Budget und Gesetz nach dem constitutionellen Staatsrecht Englands mit Rücksicht auf die deutsche Reichsverfassung.* Berlin, Julius Springer, 1867. 45.; *Das Englische Verwaltungsrecht mit Einschluss des Heeres, der Gerichte und der Kirche geschichtlich und systematisch I. Geschichte des englischen Verwaltungsrechts.*

II. *Das heutige englische Verwaltungsrecht*. Berlin, Julius Springer, 1867. xv, 1360, (14); *Verwaltung Justiz Rechtsweg. Staatsverwaltung und Selbstverwaltung nach englischen und deutschen Verhältnissen. Mit besonderer Rücksicht auf Verwaltungsreformen und Kreis-Ordnungen in Preussen*. Berlin, Julius Springer, 1869. xx, 964.; *Der Rechtsstaat*. Berlin, Julius Springer, 1872. iv, 202.; *Englische Verfassungsgeschichte*. Berlin, Julius Springer, 1882. xii, 731. és *Das englische Parlament in tausendjährigen Wandelungen vom 9. bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Berlin, Allgemeiner Verein für deutsche Literatur, 1886. vii, 407.

Rudolf von Gneist munkái magyar nyelven

A jogi állam. (Ford.: Takács Lajos). Budapest, MTA, 1875. vi, 275.; *A jogi állam*. Varga Zs. András bevezető tanulmányával. Budapest, Dialóg Campus. *Államtudományi Klasszikusok* 6. (Sorozatszerk.: Patyi András – Trócsányi László). Budapest, Dialóg Campus, 2018. xxxv, vi, 275.

Felhasznált irodalom

Frank Moore Colby – Daniel Coit Gilman – Henry Thurston Peck (eds.): *Gneist, Rudolf von* [címszó]. In: New International Encyclopaedia VIII. New York, Dodd and Mead, 1903. 375–376.; Julius Hatschek: *Gneist, Heinrich Rudolf Friedrich von* [címszó]. In Rochus von Lilienkrohn – Franz Xaver von Wegele (Hg.): *Allgemeine Deutsche Biographie* XLIX. Leipzig, Duncker und Humblot, 1904. 403–413.; Abel Jefimovics Janovszkij: *Гнейст, Генрих-Рудольф* [Gneist, Heinrich-Rudolf (címszó)]. In: Ivan Jefimovics Andrejevskij (ed.): *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* [Brockhaus és Efron Enciklopédiai szótára] XVI. Sankt Peterburg, Ilja Abramovics Efron – Friedrich Arnold Brockhaus, 1905. 937–938.; Philip Arthur Asworth: *Gneist, Heinrich Rudolf Heinrich Hermann von* [címszó]. In: Hugh Chisholm (ed.): *Encyclopaedia Britannica* (11th edition). Cambridge, Cambridge University Press, 1911. 150.; Erich Angermann: *Gneist, Rudolf von* [címszó]. In Otto Stolberg-Wernigerode (Hg.): *Neue Deutsche Biografie* VI. Berlin, Duncker und Humblot. 1964. 487–489.; Hamza Gábor – Sajó András: *Savigny a jogtudomány fejlődésének keresztútján*. Állam- és Jogtudomány 23 (1980) 79–111.; Erich J. Hahn: *Rudolf von Gneist 1816–1895. Ein politischer Jurist in Bismarckzeit*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1995. xii, 298.; Koi Gyula: *Englisches Recht – deutsche Rechtsliteratur. Die vergleichende Verwaltung und Rudolf Gneist*. In: Auer Ádám – Berke Gyula – György István – Hazafi Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére. Liber amicorum in honorem Georgii Kiss aetatis suae* LXV. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 503–510. és Koi Gyula: *Rudolf Gneist élete és művei*. In: Rudolf Gneist: *A jogi állam*. Varga Zs. András bevezető tanulmányával. Budapest, Dialóg Campus. *Államtudományi Klasszikusok* 6. (Sorozatszerk.: Patyi András – Trócsányi László). Budapest, Dialóg Campus, 2018. xxvii–xxxv.